

פרק שלישי; דפים יז – יח

כח. א. מי שמתו מוטל לפניו – מה דינו לענין קריאת שמע ושאר מצוות? ואם בא לאכול – מה דינו?

ב. מה דינו בשבת בכל זה?

ג. מה דינו של המשמר את המת, נושאי המטה, והמהלך בד' אמותיו של מת, לענין כל הנ"ל?

א. מי שמתו מוטל לפניו (גם אם אינו משמרו) – פטור מקריאת שמע מן התפלה ומן התפלין ומכל מצוות האמורות בתורה (לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו, ודינו כדין העוסק במצוה. עפ"י רש"י).

א. בירושלמי נתנו שני טעמים: משום כבודו של מת, או מפני שאין לו מי שישא משאו (ועתוס'). ונחלקו ראשונים להלכה כאיזה טעם יש לנקוט. והכרעת האחרונים שאפילו יש לו מי שישא משאו, פטור ממצוות ואין לו להחמיר על עצמו (עפ"י או"ח עא, א ובמשנ"ב). ובשו"ע שם כתב שאין מוחין בידו אם בא להחמיר באופן זה. וע"ע חו"א טו, ג-ד).

ב. יש שנקטו שאינו פטור אלא מתפלה ק"ש ותפלין, ולא משאר מצוות. ואולם הראשונים דחו דעה זו (ע' תר"י ועוד).

ג. התחיל לקרוא ומת לו מת; בפתחי תשובה (יו"ד שמא סק"ו) הביא מהשבות-יעקב שיגמור קריאתו. והחזון-איש (או"ח טו, א) צידד בדבר. וכן החיד"א דחה ראיות השבות-יעקב. ואולם בשו"ת רב פעלים (ח"ב יו"ד יט) קיים דבריו. ובספר בית ישי (קיט, ג) כתב שאם אין מי שישא משאו ויטפל במת – יפסיק, אבל השבו"י דיבר באופן שיש לו מי שיטפל (ע"ש מלתא בטעמא). ד. האונן שלא התפלל, אינו מתפלל תפילת תשלומין בתפילה הסמוכה לה. ואולם במשנ"ב (עא סק"ד) כתב שאם החלה אנינותו לאחר שהגיע זמן התפילה – מתפלל תפילת תשלומין, מפני שכבר נתחייב בתפילה קודם שנעשה אונן, ולא קיים את חובתו. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ד יא, ב וח"ו יא) נקט שפטור מתפילת תשלומין בכל אופן. ובאגרות משה (או"ח ח"ה כד, יא) הכריע

אודות מי שנפטר בשעת המנחה, שאם היה חולה מסוכן שיש לחוש שמא ימות בכל רגע, היה ראוי להתפלל מנחה גדולה, הלכך משלימים בתפילה הסמוכה לה, אבל אם לא היה מצבו גרוע כל כך – פטורים מלהשלים.

כשהוא אוכל, אוכל בבית (= חדר) אחר, ואם אין לו בית אחר – אוכל בבית חברו. ואם אין לו – עושה מחיצה ואוכל, ואם אין לו דבר לעשות מחיצה – מחזיר פניו ואוכל.

דעת הט"ז שאדם שאינו חייב להתעסק עם המת, מותר לו לאכול בפני המת, והש"ך אוסר בכל אדם. וכתב בפתחי תשובה שנראה להחמיר כהש"ך.

ואינו מיסב ואוכל (דרך חשיבות רש"י). יש מפרשים משום קביעות, לפי שמצווה בטיפול במת, ואינו אוכל בשר ולא שותה יין, ואינו מברך על המזון לפניו או לאחריו. ואינו מצטרף לזימון (עפ"י רש"י ועוד).

א. מרש"י משמע שאינו צריך לברך אך אם רוצה רשאי. אבל התוס' ועוד כתבו עפ"י הירושלמי שאסור לו לברך. עוד אמרו שם שאין עונים אחריו 'אמן', וכן הוא אינו עונה על ברכת אחרים.

ולענין זימון כתבו פוסקים שאפילו לפרש"י אינו מצטרף מאחר ואינו בר חיוב (עפ"י שו"ע הגר"ז קצט"ה, ומובא במשנ"ב סק"ט). ויש סוברים שמצטרף (עפ"י כף החיים שם סק"ג. וע' בריטב"א ובש"ר פירושים נוספים על 'אין מברכין עליו').

ב. האונן צריך ליטול ידיו לפת, אך אינו מברך על הנטילה – שהרי הוא אסור בכל האיסורים שבתורה, בין איסורים דאוריתא בין מדרבנן (ברכ"י; משנ"ב ע"א סק"ד. וע"ע זכר יצחק ז, א). ואפשר שמותר לו לאכול בכלי שאינו טבול, שאין זה בגדר 'איסור' אלא 'מצוה' להטביל, ודומה הדבר לאכילה בלא ברכה (עפ"י מנחת שלמה ח"ב טו, יד).

ג. אם לאחר הקבורה לא עבר זמן עיכול המזון שבמעיו – חייב בברכת המזון. וכן לענין ברכת 'אשר יצר' (עפ"י באה"ל ע"א, מדה"ח. ויש להעיר מדברי האמרי-בינה (או"ח טו) שקטן שאכל והגדיל – פטור מברכה (מהתורה). וכיו"ב כתב בחו"א (כה, ה) שגוי שאכל והתגיר פטור מלברך טרם נתעכל המזון שבמעיו. ואולם כבר חילק הגרעק"א בין הנידונים, כי כאן האדם בר חיוב, אלא שכל עוד הוא עוסק במצוה הוא פטור, לכן כשנתלקה מצותו הרי הוא עומד בחיובו, משא"כ בקטן וגר).

רב פפא פירש שאם המת אינו מוטל לפניו, כגון שהוא בבית אחר – חייב במצוות. ואולם רב אשי הסיק, כיון שמוטל עליו לקבורו – כמוטל לפניו דמי (ויקם אברהם מעל פני מתו... ואקברה מתי מלפני – והרי באותה שעה לא היה המת לפניו).

מסרו לכתפים וכדומה – כתבו הראשונים עפ"י הירושלמי, שאין לו דיני אונן וחייב בכל הנ"ל. והוא הדין מי שמת כשהיה נתון בתפיסה, והשלטון אינו מרשה להוציאו לקבורו. וכן כאשר האבל כלוא ואין מרשים לו לצאת (ערא"ש). ויש חולקים וסוברים כיון שראוי להתעסק בו ומחויב באבלותו, אין זה כבודו של מת להסית דעת ממנו לדברים אחרים, הלכך פטור מן המצוות (רא"ה, ומובא בריטב"א). ואפילו לדעה ראשונה י"א שאם הקרובים חולכים עם הכתפים אין מועילה המסירה לכתפים לבטל דין אנינות (עפ"י נובי"ת יו"ד ריא).

עוד כתבו התוס' שהוא הדין אם יש מי שמחויב בטיפולו – אין האבלים האחרים נפטרים, כגון מי שנפטרה לו אחות נשואה שבעלה מטפל בה וחייב בקבורתה. וכמה ראשונים חולקים על דין זה (ע' רא"ש ריטב"א ותר"י). וכן פסק השו"ע (או"ח ע"א, א). והרשב"א חילק, שבאופן זה מותר בבשר ויין כי אין חשש שיימשך ולא יתעסקו במת, אבל שאר דיני אנינות נוהגים בו.

ב. בשבת – מיסב ואוכל בשר ושותה יין (אם ירצה. ת"י), ומברך ומזמן, ומברכים ומזמנים עליו, וחייב בכל מצוות האמורות בתורה.

לרשב"ג (ר"ג: ג), חייב גם במצוות עונה, ולתנא קמא – לא.

א. הרי"ף פרש שלפי תנא קמא אסור משום קלות ראש, ולרשב"ג מותר למצוות עונה ותו לא.

והלכה כתנא קמא. וכן פסק בה"ג. וכן נקטו האחרונים.

ואילו רבנו יונה פסק כרשב"ג כי הלכה כדברי המיקל באבל.

ור"י בן מגאש פרש שלת"ק רשות ולרשב"ג חובה.

ב. לדברי התוס', לדעת הירושלמי נחלקו תנאים בעיקר הדבר, האם בשבת חייב בכל המצוות אם לאו. ועכ"פ באופן שטרוד להחשיך לו על התחום להביא לו ארון ותכריכים וכדומה [או ביום טוב כשקוברים אותו ע"י עממין, וטרוד בטיפולו] – חלים בו דיני אנינות. וכן נקטו כמה ראשונים. וכן הכרעת האחרונים.

עוד הוכיחו הפוסקים מהירושלמי, שבחול-המועד חלים דיני אנינות, שלא כבשבת וי"ט.

ג. יש אומרים שמי שאינו מוטל עליו להתעסק בצרכי המת – מותר לו לאכול בפניו. והוא הדין

בשבת שאינו עוסק בקבורה (עפ"י ט"ז יו"ד שמא סק"א ופתחי תשובה שם בדעתו). ויש אוסרים

אף בשבת ואף למי שאינו קרובו (ע' ב"ח וש"ך ופ"ת. וכ"כ בחזו"א (טו), שגם בשבת נראה שלא יאכל

בבית המת אלא בבית אחר. ויש לעיין אם מותר לעשות מחיצה, שהרי גם כשאין לו מחיצה יכול להחזיר פניו

ולאכול, או שמא מ"מ נחשבת מחיצה המתרת).

ד. במוצאי שבת – אוכל ללא הבדלה. ונחלקו ראשונים האם למחרת צריך להבדיל אם לאו

(ערא"ש). והכרעת הפוסקים שחייב להבדיל אחר קבורת המת, וגם לאחר יום או יומים).

ה. אין האונן פטור אלא ממצוות עשה, אבל בלאוין, בין של תורה בין של חכמים – חייב (עפ"י

חכם צבי א; ברכי יוסף יו"ד שמא, ה וש"פ).

ג. המשמר את המת, אעפ"י שאינו מתו – עוסק במצוה הוא ופטור משאר מצוות. היו שנים – זה משמר וזה

קורא, ומתחלפים. היו באים בספינה; לתנא קמא, חוששים לעכברים (בזמן מועט כזה. ריטב"א) ויהא אחד

משמר ואחד קורא. לבן עזאי, מניחו בזוית זו ומתפללים שניהם בזוית אחרת.

הלכה כתנא קמא. ואינו רשאי להחמיר ולקרוא, ואפילו הוא יושב חוץ לד' אמות (פוסקים).

נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן – את שלמטה צורך בהם, פטורים. את שאין למטה צורך בהן

(כגון אלו שכבר נשאו והחליפום) – חייבים (כן גרסו התוס' והרי"ף. ולרש"י, את שלאחר המטה חייבים אפילו יש

צורך בהם, הואיל שכבר יצאו ידי חובתם מן המת, כי לא היו רגילים לשאת שוב שכבר נשאו חלקם. עפ"י ראשונים. וע'

נמו"י). אלו ואלו (ובכלל זה כל המלויים. ראשונים) פטורים מן התפילה.

רש"י פרש לפי שהתפילה אינה מדאורייתא. ויש מפרשים לפי שיש להם די שהות. וי"מ משום

שהיא צריכה עמידה, שלא כקריאת שמע שקורא כשהוא מהלך מלבד פסוק ראשון.

המהלך בד' אמותיו של מת או קבר – לא ילך ותפלין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא (או מתפלל. רי"ף.

והוא הדין קריאה בעל פה אסורה. ראשונים). ואם עושה כן, עובר משום לעג לרש חרף עשהו. כמו כן אמרו

לענין חוטי הציצית הנגררים על הקבר למהלך לידו – יש להדלותן מעליו (ויש אומרים להחביאן – לדידן

שהולכים בהן למצוה בלבד ולא לשם מלבוש), משום 'לועג לרש'.

הב"ח (והובא בש"ך יו"ד שדמ סקי"א) והט"ז כתבו שכל החדר שהמת מונח בו נחשב כד' אמות. ובמגן גבורים חולק על כך (מובא במשנ"ב מה סק"ב). וכן הוכיח החזו"א (טו, ב), שאינו תופס אלא ד' אמות אפילו בתוך החדר. אם קרא תוך ד' אמותיו – נחלקו הרמב"ם והראב"ד אם חייב לחזור ולקרוא אם לאו. והשו"ע פסק (או"ח ע"א, ז) שלא יצא. ולענין ברכות קריאת שמע מסתפק הפרי-מגדים (מובא במשנ"ב שם). ובכף החיים כתב שלא יברך שוב, שספק ברכות להקל.

דף יח

- כט. א. המוליך עצמות ממקום למקום כשהוא רוכב – כיצד הוא נוהג? וכיצד הדין במוליך ספר תורה?
ב. הרואה את המת ואינו מלווהו – משום מה הוא עובר, ומה שכרו אם ליווהו?
ג. האם המתים יודעים מאומה?

א. המוליך עצמות ממקום למקום – לא יניחן בדסקיא (= מרצוף, מין שק) ויתן אותן על גבי החמור וירכב עליהן, מפני שנוהג בהן מנהג בזיון (אבל להפשיל לאחוריו על החמור מותר. תוס'). ואם היה מתירא מפני נכרים או לסטים – מותר. וכדרך שהתירו בעצמות כן התירו לספר תורה.

לשיטת התוס' והרשב"א והרי"ד, שלא בשעת הסכנה מותר להניח הספר בדסקיא המופשלת על החמור מאחוריו. ובשעת הסכנה מותר אף לישב עליו, כדין עצמות המת ממש. ואולם מהרי"ף משמע (וכן דעת הנמו"י) שאין להתיר בשעת הסכנה לרכב עליו אלא יותר טוב שיאבדו משינהג בו בזיון גדול, אך מותר להניחו על החמור מאחוריו או כנגדו. ושלא בשעת סכנה יש לו להניחו מלפניו, או במקום מוגבה מעל החמור (נמו"י). ונראה ששאר ספרים מלבד ספר תורה דינם כדין עצמות המת (עפ"י תר"י). וכן דעת הריטב"א [אלא שכתב שמותר שלא בשעת הסכנה להפשילו לאחוריו, ולא נחית לחילוק בין ס"ת לשאר ספרים]. וכ"כ הרא"ש בדעת הרי"ף, אך דעת הרא"ש עצמו נוטה כהתוס'. ובדעת הרמב"ם – ע' בהגר"א יו"ד רפב; מגדים חדשים שבת עט:). הב"ח (יו"ד רפב) פסק להחמיר כהרי"ף, והש"ך כתב: שלא במקום סכנה יש לשאתו מלפניו בידו, ובשעת סכנה כשאין ברירה אחרת, מותר אף לרכב עליו.

ב. אמר רחבה אמר רב יהודה: כל הרואה המת ואינו מלווהו – עובר משום לעג לרש חרף עשהו. (ולפחות יש לו ללוותו ארבע אמות. תר"י).
ואם לווהו מה שכרו – אמר רב אסי: עליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל וגמלו ישלם לו; ומכבדו חנן אביו.

ג. דנו בגמרא האם המתים יודעים מה נעשה עם החיים, בין כשהם נמצאים או מהלכים לידם [כגון המהלך ליד הקבר וציציותיו נגררות על גביו], בין בדברים רחוקים ועתידיים. ומסקנת הסוגיא נראה שהמתים יודעים מה נעשה עם החיים, וכן יש בהם היכולת לספר זה עם זה. [וודאי בדברים יש בהם צער לעצמם – מרגישים הם, כמו שאמרו קשה רמה למת כמחט בבשר החי – אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל. וכמו כן משמע בגמרא שודאי המתים 'זוכרים' דברים שארעו בחייהם כאן, כגון מקום הפקדת הכספים וכדו']. ואולם יש שאמרו בדעת רבי יצחק (יט). שהמתים אינם יודעים מה החיים מספרים עליהם. ויש אומרים שיודעים אלא שלא אכפת להם.

מהתוס' (בסוטה לד: ד"ה אבות) משמע שלפי המסקנא אינם יודעים. ע"ש ובפתח עינים שם ובספר מגדים חדשים כאן. וכן נראה בפשיטות מסתימת דבריהם בחגיגה ד: ד"ה דליכא, ע"ש במהרש"א. ובאגרות משה (או"ח ח"ה מג,ו) נקט בפשיטות שמסקנת הגמ' שהם מכירים ומצטערים בצער ורעם וכ"ש בצער כל ישראל. ועד סתימת הגולל, יודעים המתים מה אומרים בפניהם (עריטב"א לעיל ג: עפ"י שבת קנב:).

דף יט

ל. א. מה דינו של המספר אחרי המת?

ב. על אלו דברים מצינו חיוב נידוי במשנה ובברייתא? ומה דינו של מי שמת בנידויו?

ג. האם מוציאים את המת סמוך לזמן קריאת שמע?

ד. מה דינם של העוסקים בהספד והעומדים בשורה לענין קריאת שמע?

ה. כיצד האבל מצדיק עליו את הדין?

א. אמר ר' יצחק: כל המספר אחרי המת – כאילו מספר אחרי האבן. יש אומרים: שאינם יודעים (המתים בסיפורו של זה). ויש אומרים יודעים ולא אכפת להם.

ומסופר על אחד שסיפר אחר שמואל משנפטר, ונפל עליו קנה כבד מן הגג ובזע את גולגלתו – שהקב"ה תובע כבודו של תלמיד חכם. וכן אמר רבי יהושע בן לוי: כל המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים – נופל בגיהנם (והמתים עקלקלותם יוליכם ה' את פעלי האון שלום על ישראל).

פרשו ראשונים: שמספר על עבירות שעשו – שכיון שהם ת"ח, יש לו להניח שעשו תשובה, כמו שאמרו אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום, ודאי עשה תשובה (ע' תר"י). והסיקו דוקא בעבירות שבגוף, אבל עבירות שבמזון – עד שיחזיר המזון לבעליו. ומדברי הנמוקי-יוסף נראה שמספר דברים בעלמא לאחר מיתתו, ואסור הדבר לפי שמסיה דעתו מהספדו.

ב. רבי יהושע בן לוי אמר: בעשרים וארבעה מקומות מנדים על כבוד הרב, וכולן שנינו במשנתנו.

ובארו בגמרא שלא מצאנו מפורש במשנה אלא שלש: המזולל בנטילת ידיים [שפקפק ועבר על גזרת חכמים]; המספר אחר מטתן של ת"ח [כגון 'דוגמא השקודה' – על שמעיה ואבטליון. ובכלל זה כל ביזוי, ואפילו הזכרת מום הגוף של ת"ח לאחר מותו. ע' שו"ת הרשב"ש שנג; תרכה]; והמגיס דעתו כלפי מעלה [כגון זה ששלח שמעון בן שטח לחוני המעגל: צריך אתה להתנדות ואלמלא חוני אתה גזורני עליך נדוי, אבל מה אעשה שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו...]. ובברייתא מצינו עוד שנים [נידוי על האכלת גדיים מקולסים בליל הפסח; תנורו של עכנאי]. ואולם רבי יהושע בן לוי מדמה דבר לדבר, וכל מקום שראה במשנה שנחלק היחיד על הרבים מחלוקת גדולה, או אחד מן החכמים מתרים כנגד גדול הימנו – אומר, ראוי היה כאן נידוי (עפ"י רש"י).

מי שמת בנידויו – בית דין סוקלים את ארונו [כמסופר על אלעזר בן חנוך (כמה ראשונים גרסו: בן הגר) שפקפק בנטילת ידיים והניחו אבן גדולה על ארונו].

כתבו פוסקים שבזמן הזה אין מנדים לכל מי שראוי נידוי, ואף בעבירות גדולות – פן ימנעו מלעשות תשובה, וגם משום חשש סכנה.

ג. אין מוציאים את המת סמוך לק"ש. ואם התחילו – אין מפסיקים. ואמרו שאדם חשוב מוציאים אותו אף סמוך לקריאת שמע, כגון רב יוסף.